

Gedragen verstaan - 13 november 2015

bij de presentatie van Edwards Schillebeeckx' preken door Hadewych Snijdewind

'Gedragen verstaan' – met deze misschien wat raadselachtige woordencombinatie probeer ik een van de sterke punten van Schillebeeckx' theologie aan te duiden. Verstaan, gedragen door de werkelijkheid - in dit geval de werkelijkheid van God - en niet enkel door constructief menselijk begrip. Duidelijk kwam ik dat tegen in zijn beschouwing over Jezus' reële persoonlijke verrijzenis, in de later toegevoegde bladzijden 528a-e in de 3de druk van 'Jezus het verhaal van een levende'. Dat was destijds openbarend voor mij – en ik zal hierin niet de enige zijn.

Hij werkt daar dat thema uit, in discussie met auteurs als Bultmann en Marxen die de echtheid van de opstanding in het midden lieten – in polemieken was, zoals velen van u weten, Edward altijd het scherpst. Hij laat daar zien dat de 'objectieve' persoonlijke verrijzenis van Jezus niet losgemaakt kan worden van de subjectieve ervaringen van de leerlingen. Met name gaat het dan om de ervaringen die wij nu vieren met Pinksteren, nl. dat ze uit hun schuilplaats durven komen en de draad van Jezus' boodschap weer durven opnemen. En dat ze zo samengebracht worden tot een geloofsgemeenschap. Zij interpreteren hun levensvernieuwing als komend uit kracht van Jezus. Als zijn Geestkracht hier zo aanwezig is, dan moet Hij ook werkelijk leven, zeggen ze. De subjectief primaire Pinksterervaring van de leerlingen wijst naar haar 'objectieve' maar niet objectiveerbare bron: de persoonlijke verrijzenis van hun Meester. De eigen situatie van de leerlingen – ze waren bang maar komen nu uit hun schulp - werkt als interpretatiekader voor het mysterie van Jezus' opstanding. Het verrijzenisgeloof is valide, juist in die verhouding. En die verhouding hoort zich op een of andere wijze te herhalen in elke gemeente die 'Jezus' verrijzenis uit de doden' belijdt. De opstanding is niet zomaar een objectief feit, - niet een lijk dat overeind komt. Verrijzenis is ook niet te reduceren tot de levensvernieuwing van de leerlingen – dat ze durven opstaan uit hun angst en wanhoop. Het verrijzenisgeloof is een vitaal gebeuren, waarin die subjectieve ervaring van levensvernieuwing zich verhoudt tot haar niet los verkrijgbare bron. En hermeneutiek is hierbij cruciaal. Deze visie van Edward Schillebeeckx was openbarend voor me.

Schillebeeckx' hermeneutiek – dus dat de eigen tijd-, taal- en cultuurgebonden situatie wezenlijk is voor elk geloofsverstaan - was grensverleggend. Daarbij eerst twee aantekeningen: hij was daarin niet de enige, maar hij was daarin wel bijzonder breed. Edward was niet de enige die daarin nieuw perspectief zag voor de theologie. Het had destijds iets van een paradigmawisseling, waaraan ook voorgangers en tijdgenoten bijdroegen. Marie-Dominique Chenu, één van Edwards leermeesters in het dominicaanse studiehuis Le Saulchoir, bracht hermeneutiek in de Thomasstudie, was een van de eersten in wat destijds als 'Nouvelle théologie' werd weggezet, pleitte voor het zien van de 'tekenen van de tijd' en voerde dat uit in zijn theologisch engagement met de arbeiders, stuk voor stuk schokgolven. Nog vele anderen waren er die hermeneutisch aan de weg timmerden:

Gerhard Ebeling en Ernst Fuchs, vrienden van Edward als Karl Rahner, Jean Baptist Metz, Gustavo Gutierrez. U kent hen en weet waar ze voor staan.

Een tweede aantekening: Schillebeeckx is zeer breed in zijn theologisch-hermeneutische exploraties, hij haalt hij er alles bij wat op zijn weg komt. Niet alleen Gadamer met de bekende hermeneutische cirkel en horizonversmelting, ook Habermas' kritische theorie, waarmee geweld, onzin en ideologie in de te verstane tradities doorzien kan worden; of Metz als het gaat om maatschappelijke relevantie van de theologie, of Bloch en Moltmann als het gaat om toekomst en schepping, Ducoque, Küng, Kuitert en vele anderen. Op dit punt deed Edward me altijd denken aan zijn middeleeuwse ordesgenoot Meister Eckhart, die in zijn creatieve theologie eveneens ideeën niet alleen uit de mainstream maar ook uit diverse uithoeken verwerkte. - Als je overigens zoals ik de grote Schillebeeckx als proefschriftbegeleider gekozen had, was deze kwantiteit niet een onverdeeld genoegen. Bij elke bespreking ging het niet zozeer over mijn teksten als wel over een stapel boeken die bij de betreffende problematiek erbij gelezen zouden moeten worden!

Nu ik Eckhart noem, denk ik nog aan een andere vergelijkbaarheid. Van Eckhart wordt gezegd dat hij juist als magister, *Lesemeister*, ook *Lebemeister* was, pastor; hij maakte zijn eruditie dienstbaar, niet alleen op de universiteitskatheder maar ook op de kansel. Zo was ook Edward er altijd op bedacht wat zijn theologie voor het geloofsleven van mensen waard was. Het is goed om dat even aan te stippen, juist nu vandaag zijn preken door Hadewych Snijdewind gepresenteerd worden.

Ik kom nu wat uitdrukkelijker bij het punt waar het me om gaat. En ik weet niet of ik dat grensverleggend moet noemen of juist maat-houdend. Ik bedoel dat hij in zijn uiteenlopende hermeneutische exercities als theoloog altijd gericht bleef op de werkelijkheid van God, ook al komt die nooit ten volle in beeld. Echter, Schillebeeckx zelf heeft het vaker gehad over een cesuur in zijn theologische loopbaan, een breuk tussen zijn vroegere hang aan de metafysiek en zijn latere wending naar de hermeneutiek, een breuk tussen zijn zoeken naar de uiteindelijke werkelijkheid (God) en het vinden van verstaanbaar openbaringsaanbod. Hij sprak van een breuk. Maar ik vermoed toch dat er meer continuïteit was dan hij zelf soms beweerde. Zo blijft hij in de lijn van zijn ordestraditie 'realist', trouw aan de *res*; wat omtrent de zaak van de theologie (God dus) gezegd wordt, is niet om het even wat, maar georiënteerd door die werkelijkheid. Schillebeeckx vlucht niet in de voldoening van kloppende taalspelen of begrippelijk constructivisme. Hij houdt zijn theologische denken open naar en voor die werkelijkheid van God. Ook de belangrijke categorie in Schillebeeckx' latere theologiseren, namelijk toekomst, is een signaal van die openheid.

Die werkelijkheidsbetrokkenheid is in Schillebeeckx' theologiseren een centraal motief. Dat centrale motief is dit: dat er in onze wereld wel degelijk ultieme werkelijkheid geldt, maar dat die zich onttrekt aan wat mensen ervan kunnen maken en begrijpen. Dat neemt niet weg dat die werkelijkheid menselijke waarheid oriënteert. Menselijke waarheidsarticulatie, hoe historisch en cultureel bepaald ook, is verbonden met en zet op

weg zet naar die ultieme werkelijkheid van God. En omgekeerd is God in zijn openbaring dat menselijk zoeken van waarheid en van het rechte handelen op een bijzondere wijze nabij. Dat is een rode draad in Schillebeeckx' denken. Daarmee heeft hij zijn hele theologie doorweven, maar verschillend naargelang tijd en context.

In de eerste helft van zijn theologische loopbaan, tot aan het tweede Vaticaans Concilie midden jaren zestig, is zijn werk getekend door het menselijk zoeken naar waarheid. Hier werkt hij volgens het filosofische denkmodel van zijn Vlaamse ordesgenoot en leermeester De Petter: door impliciete intuïtie is de mens in staat het verborgen Zijn begripsmatig te naderen maar nooit geheel te bevatten; menselijke begrippen raken het Zijn. Deze ontologische dimensie van waarheid neemt ook Schillebeeckx over in zijn theologie: de menselijke geloofswaarheid raakt de werkelijkheid van God, maar omvat die nooit helemaal.

Na Vaticanum II komt openbaring sterker op de voorgrond in Schillebeeckx' theologie. Niet het menselijk zoeken, niet het opgaan van de mens naar de goddelijke werkelijkheid, maar het toekomen van God naar de mens en wereld komt centraal te staan. Daarmee verdwijnt de ontologische signatuur wat naar de achtergrond. Zijn theologie wordt hermeneutisch, gericht op de Schrift en op de geschiedenis. Schillebeeckx zelf heeft vaak de breuk, de discontinuïteit in deze verschuiving benadrukt. Toch valt hier ook de continuïteit op: elk geloofsverstaan is betrokken op Gods werkelijke aanwezigheid, zij het steeds naar de historische, sociale en culturele maat van dat moment en die plek. De volheid van dit geloofsverstaan staat eschatologisch uit. Dat is uiteindelijk toch dezelfde denkvorm als voorheen, maar in een andere setting en met andere accenten: hermeneutisch en met veel aandacht voor het menselijk tekort, het lijden en de contrastervaring, voor de praxis en toekomst.

Die betrokkenheid op de realiteit van God is het centrale motief in zijn theologie. Zijn hermeneutische innovatie komt pas goed tot zijn recht, als zij in verband gehouden wordt met een door hem vaak geciteerd thomistisch adagium: [*actus credentis non terminatur ad enuntiabile, sed ad rem*' -] de geloof betreft uiteindelijk niet een cultuurbepaalde uitdrukking maar daardoorheen de werkelijkheid van God. Ik noem om af te sluiten drie significante momenten, waarop dat motief mij persoonlijk zeer aansprak.

Als eerste moment herinner ik me een van mijn proefschriftbegeleidingen, met tussen ons in zo'n stapel nog te verwerken boeken. Het gesprek ging over menselijke ervaring in alle openbaring: dat wij mensen vanuit onze eigen situatie met beelden, woorden en begrippen grijpen naar wat van God komt en het op die manier altijd een menselijke vorm geven. Vormen wij mensen dan zelf wat openbaring is? In zekere zin wel, zei Schillebeeckx, maar onze vorm wordt als het ware uitgelokt door God die zelf nooit in beeld komt. Dat uitgelokt-woorden was voor mij een onvergetelijke beeldspraak voor het altijd onrechtstreekse verschijnen van God-zelf. 'Bemiddelde onmiddellijkheid' is een andere onvergetelijke term van Edward Schillebeeckx om datzelfde proces aan te duiden.

Voor het tweede moment verwijs ik naar de befaamde bladzijden 528 a-e die ik in het begin noemde: De werkelijkheid van Jezus persoonlijke verrijzenis komt niet rechtstreeks in beeld, maar wel via de bekeringservaring en de gemeentevorming van de leerlingen: Pasen loopt via Pinksteren. Maar Pinksteren wordt uiteindelijk gedragen door de werkelijkheid van Pasen.

Derde moment: God als ultieme werkelijkheid geldt ook op het vlak van het rechte humane handelen, als grond van de hoop dat het goed komt. Significant is het wat dramatische voorbeeld dat Schillebeeckx geeft in 'Mensen als verhaal van God': de soldaat die weigert een onschuldige gijzelaar te doden. Dat helpt feitelijk niet, want een ander zal de gijzelaar doden en de betreffende soldaat wordt als deserteur wellicht ook gedood. Toch is die daad een teken van hoop: werkelijke humaniteit bestáát. Maar om die hoop geen doekje voor het bloeden te laten zijn, moet men kunnen vertrouwen op de ultieme basis van die hoop: God. Aldus Edward Schillebeeckx.

Drie signalen waarin Edwards theologisch verstaan van onze situatie gedragen wordt door de werkelijkheid van God, op ondoorzichtige onrechtstreekse wijze, dat wel. Waar onze menselijke situatie maat en bemiddeling wordt voor Gods aanwezigheid, wordt het verstaan daarvan van meet af aan gedragen, d.w.z. georiënteerd op de nooit los verkrijgbare werkelijkheid van God.

Tilburg 11-11-2015

Frans Maas